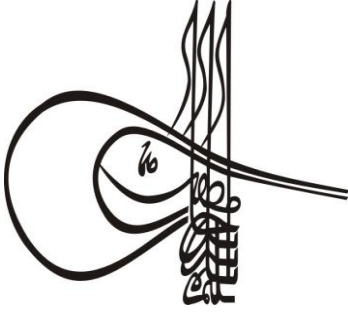

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Volume 11/2 Winter 2016, p. 1013-1028

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9253>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 08.02.2016

✓ Accepted/Kabul: 28.03.2016

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Havva YAMAN –

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ - Doç. Dr. Ömer SOLAK

This article was checked by iThenticate.

FATMA ALİYE HANIM'IN ROMANLARINDA DİN ALGISI

Mehmet ÖZDEMİR* - Ozan ALEVLİ**

ÖZET

Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı'nın Batı medeniyetine dâhil olma çabası, fikir hayatından sosyal hayata çeşitli şekillerde yankı bulmuştur. Fatma Aliye Hanım'ın da eser verdiği Batılı tarzda roman, hikâye, makale, gazete ve dergi gibi türler edebiyatımızda bu dönemde görülmeye başlanmıştır. Türk edebiyatında birçok yazar eserlerinde insanların dine bakışlarını, onu nasıl ve ne ölçüde yaşadıklarını romanlarında işlemişlerdir. Tanzimat romancılarının 19. yüzyılda din algısını tespit etmek, dinin toplum içerisindeki algılanışlarını değerlendirmek, hem dönem gerçekliğini kavrama hem de roman ve toplum ilişkisi hakkında sonuçlara varmak için önem taşımaktadır. Fatma Aliye Hanım, Türk edebiyatının ilk kadın romancısı olarak kabul edilmekle birlikte, aynı zamanda Türk modernleşmesinin sembolü haline gelen kadın meselesi üzerinde de geleneklere bağlı ve İslâmî bir bakış açısıyla durmuştur.

Bu çalışmanın amacı Fatma Aliye Hanımın romanlarında din olgusunu hangi anlayış ve ölçüde ele aldığını tespit etmektir. Bu amaçla analiz sonuçları kendi içinde uygun alt başlıklarda tasnif edilerek verilmiştir. Çalışmada Fatma Aliye Hanım'ın, Ahmet Mithat Efendi ile birlikte yazdığı "Hayal ve Hakikat" adlı romanı ile birlikte "Muhadarat", "Refet", "Udi" ve "Enin" romanları incelenmiştir. Çalışma, nitel araştırma yaklaşımında tarama modeli ile oluşturulmuş ve çalışma bulguları doküman analizi ile toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi ile ortaya konmuştur.

Fatma Aliye Hanım'ın incelenen romanlarında İslami atmosfer hissedilir. Roman kişilerinin konuşmalarında ve davranışlarında, İslam'ın etkisi çok açık bir şekilde görülür. Romanlarda Osmanlı - Türk geleneğine ve İslâmî değerlere dayalı bir ahlak anlayışı vurgulanır. İslami unsurlar özellikle Muhadarat ve Refet romanlarında yoğun olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye Hanım, roman, din, İslam

* Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Öğretim Bölümü, El-mek: mehmetoz@sakarya.edu.tr

** Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Öğrencisi, El-mek: ozanalevli@mynet.com

PERCEPTION OF RELIGION IN FATMA ALIYE'S NOVELS

ABSTRACT

Ottoman's attempt to be included in the western civilisation with the Tanzimat took place in various ways from intellectual to social life. Western genres of novel, story, article, newspaper and periodical in which Fatma Aliye Hanım also had works started to be seen in our literature in this period. Many of our authors discussed people's view on religion and how and to what extent it is lived in their works. To determine the Tanzimat novelists' perception of religion in the 19th century, to evaluate its perception in society is critically important for both getting the gist of the period's reality and drawing a conclusion in connection of the novel and society. Fatma Aliye Hanım is widely acknowledged as the first woman novelist of the Turkish Literature. She dwelt upon the issue of woman, which became the symbol of Turks modernization, in a traditional and İslamic point of view.

The aim of this work is to identify how and to what extent the issue of religion is discussed in Fatma Aliye Hanım's novels. For this purpose the analysis results are all given by classifying under suitable subtitles. Fatma Aliye Hanım's novels called "Hayal ve Hakikat", which she wrote with Ahmet Mithat Efendi and "Muhadarat", "Refet", "Udi" and "Enin" were analyzed in this study. The work is created with scanning model in qualitative research approach and evidences of work are collected together with document analysis. Collected datum is put forward with content analysis.

İslamic tone is perceived in Fatma Aliye Hanım's analyzed novels. İslamic impression is seen apparently in the dialogues and attitudes of the novel's characters. Perception of morality based on the Ottoman - Turkish tradition and İslamic merit is emphasized in her novels. İslamic components are intensely seen particularly in her novels of Muhadarat and Refet.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction and Aim of the Study

Throughout history, people have needed to believe in something. In novels, writers give place to examples related to religion of which they are a member and they also deal with the other religions that they have knowledge about. To determine the perception of religion of Tanzimat novelists in the 19th century and to assess the perception of religion in the society matter both in order to comprehend the reality of the era and to come to a conclusion about the relation between novel and society.

The relation between novel and life is quite strong. A novelist sets up a world with his/her work, but the world that s/he sets up isn't disconnected to the life. Although almost all the novels are fictional, in some parts of these, the novelist may include facts about society. Accordingly, on being examined the works of any century, to some extent, it is possible for us to get information about the social life of the era.' (Timur, 2006: 9). What is actually expected from the novelists is that they bring personal and authentic interpretations to the events

Turkish Studies

rather than narrate the life as it is. Correspondingly, 'Literary works provide us to learn many events we can't experience in a fiction life and to know many people we can't know in real life.' (Özdemir, 2015: 273).

Tanzimat novelists usually handle aspects in their novels such as people's points of view against religion, how and to what extent they live it, how the religion that they believe in affects their lives. Tanzimat era artists also continue to defend Islam and its values against Western civilization with their works apart from their novels. With Namık Kemal's *Renan Müdafaa-namesi*, the answer that he gave to Ernest Renan, who saw Islam as an obstacle to contemporary developments, is of importance. (Namık Kemal, 1326). Likewise, 'the topic that Islam doesn't obstruct scientific researches; contrariwise it encourages them and even assigns Muslims to science, is also discussed in the answer which Ahmet Mithat Efendi gave to W.J. Drape.' (Okay, 1989;40). As is seen, the artists of the era- including Fatma Aliye Hanım- adopted an attitude defending Islam and Turkishness against West.

The aim of this study is to determine which understanding and to what extent Fatma Aliye Hanım handle the perception of religion in her novels. For this purpose, analysis results are given in proper sub-titles within itself by sorting out.

Methodology

The novel called *Hayal ve Hakikat* which Fatma Aliye Hanım wrote with Ahmet Mithat Efendi and also novels, *Muhadarat*, *Refet*, *Udi* and *Enin*, are researched in this study. The study is formed with survey model in qualitative researching approach, and study findings are collected with document analysis. The data that is obtained is evaluated with content analysis.

Findings

The Concepts Related to the Perception of Religion Encountered in Novels

1. The Belief in Allah

Every religion has a belief in God in its own way and this belief constitutes the principles of faith. As is known, according to Islam, the pillar of being Muslim is to accept that 'there is no God but Allah'. It is the merits to believe in the existence and oneness of Allah. In this sense, the issue of belief in Allah is frequently included in Fatma Aliye Hanım's novels. The characters in Fatma Aliye Hanım's novels accept the existence of Allah. They surrender and believe in the eternal power of Allah. They resort to Allah in tougher times, believe in His forgiveness and mercy. They praise Him for what Allah deigns them. They believe that bad people will be punished by Allah. They pray to Allah for themselves or others.

2. The Concept of Prophet

One of the pillars of faith in Islam is to believe in prophets too. According to Islam, the first prophet that Allah sent to mankind is Adam and the last prophet is Prophet Muhammad (peace be upon him). Of all the works researched, the subject of prophet is mentioned only in the novel *Refet*. The concept of 'prophet' takes place in the novel *Refet* in the context of 'science' and 'women's rights'.

3. The Belief of Life After Death (Akhirah)

One of the pillars of faith in Islam is to believe in life after death as well. The life after death is the place where people will resuscitate after death and give an account to Allah because of good or bad actions they have done in the world.

The belief of afterlife comes in sight as ‘eternal world’ and ‘day of reckoning’ in the novels and is mostly worked up in the novel Muhadarat. The characters believe that they will give an account of their good or bad actions in the life after death, that is the eternal world, and according to that some will go to heaven and some to hell.

4. The Belief in Fate (Al Qadar)

Another pillar of faith in Islam is to believe in Fate, which is ‘good and bad’ come from Allah. In respect of belief in fate, the characters in the novels accept the events happen to them as fate and resort to Allah. Additionally, some characters who have objection to fate are warned.

5. Ritual Worship (Salaah), Quran and Other Islamic Issues

Although the characters in Fatma Aliye Hanım’ novels generally lead an Islamic life, the ritual worship, one of the pillars of Islam, is barely seen; likewise the issues such as fasting, giving alms (zakat) and pilgrimage (hajj) aren’t encountered at all. Apart from these, the issues such as sitting separately (for man and woman), religious marriage, will, feast (bairam) and blessed night are at the least touched on.

6. Purdah/ Veiling

The issue of women’s wearing veiling, which is the important commandment of Islam, is emphasized in Fatma Aliye Hanım’s researched novels. In many parts of the novels women’s wearing headsquare, clot for prayer, veiling and burka is underlined.

Women characters in the novels take place as wearing a head scarf beginning from puberty. The statements related to purdah such as headsquare and clot for prayer are frequently used in the novels.

7. The Concept of Angel

One of the pillars of faith in Islam is to believe in angels as well, however in the novels, the angels and the elements appertaining to them take place as not exactly a subject of faith but being likened to them as beauty and morally, as a paragon.

Almost all the protagonists in the researched novels are the women who have good morals (Fazıla, Refet, Bedia, Sabahat). Besides, the novelist describes woman characters –except Refet- beautifully by appearances. Thus, the woman characters are resembled to angel and houri by appearance and/or morally.

8. The Outlook on the Other Abrahamic Religions

It is seen that the facts related to Abrahamic religions except Islam are barely mentioned in the researched novels. Especially mentioning the topic about Christianity and Judaism and comparing with Islam, Fatma Aliye Hanım doesn’t include these thoughts too much in her novels.

Conclusion

Fatma Aliye Hanım discusses mostly polygamy, veiling customs, equality of women and men, the concept of concubinage in Islam in the

works apart from her novels. The effect of Islam is explicitly seen in the conversation and behaviors of the characters. The characters are religious people in general. A moral sentiment, based upon Ottoman-Turkish tradition and Islamic values, is emphasized in the novels. Islamic elements are intensely seen especially in the novels *Muhadarat* and *Refet*.

The most stressed issue in the novels is the belief in Allah. Beyond accepting the existence of Allah, the characters admire the eternal power of Him. They praise Him. They believe a 'day of reckoning' when bad people will be punished by Allah. They pray to Allah for themselves or others. Prophet Muhammad and Prophet David's names are mentioned in the novels.

The characters of novels believe that they will give an account of their good or bad actions in the life after death which is the 'eternal world', and according to that some will go to heaven and some to hell. The issue of belief in fate, that is one of the pillars of faith in Islam, also takes places in novels. Nevertheless, in the researched novels, the ritual worship which is one of the pillars of faith in Islam barely appears except at one part even though the characters generally lead an Islamic life; likewise, the issues such as fasting, giving alms, pilgrimage aren't encountered at all. Besides these, Islamic issues such as sitting separately (for man and woman), religious marriage, will, feast (bairam) and blessings night are at the least touched on.

The issue of women's veiling, that is one of the important commandments of Islam, is emphasized in Fatma Aliye Hanım's all novels. In addition, it is remarkable that the Abrahamic religions such as Christianity and Judaism are included at the least.

Keywords: Fatma Aliye Hanım, Novel, Religion, Islam

Giriş

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı toplumunda batılılaşma hareketi her alana yayılır. Bu tarihten sonra Osmanlı'nın Batı medeniyetine dâhil olma çabası, fikir hayatından sosyal hayata çeşitli şekillerde yankı bulmuştur. Bu dönemde aydınların bir kısmı "kayıtsız şartsız" bir Batılılaşmaktan yanayken bir kısmı da çağdaşlaşmayla birlikte millî kültürün de korunmasından yana tavır sergilemişlerdir. Fatma Aliye Hanım'ın da eser verdiği Batılı tarzda roman, ayrıca hikâye, makale, gazete ve dergi gibi türler ve ürünleri edebiyatımızda bu dönemde görülmeye başlanmıştır. Tanzimat edebiyatçıları, Batı'dan öğrendikleri türleri toplumun hizmetine sunarak amaçları için kullanmışlardır. Aydınlar, daha ziyade geniş kitlelere ulaşmayı sağlayan gazete ve roman gibi türlere yoğunlaşmışlardır. Özellikle roman, önce çeviri sonra telif olarak edebiyatımıza girmiştir. "Türk edebiyatında, batılı roman 1860'tan sonra başlar. Önce çoğu tanınmış Fransız romanlarından çevrilen örneklerin tekniğini, kısa bir zaman sonra, yerli yazarlar da kullanır." (Akyüz, 1995: 66).

Tanzimat romanlarına yansıyan sorumlu aydın tavrı, toplumun problem alanlarının da romanlarda yer almasını sağlamıştır. "Edebi eserler kurmaca bir hayatta, tecrübe edemeyeceğimiz birçok olayı öğrenmemizi ve hayatta tanıyamayacağımız birçok kişiyi tanımamızı sağlarlar. Eserlerdeki kahramanların yaşadıklarından yola çıkarak okur hayata dair birçok şey öğrenir" (Özdemir ve Yıldırım, 2015:273). Kurmaca bir özellik taşımasına rağmen, "Osmanlı romanı, Türk modernleşmesini incelemek için az yararlanılmış bir kaynaktır, oysa birçok roman yazıldıkları zamana ait İstanbul seçkin çevrelerinin durumu hakkında bize önemli bilgiler verir. Bu kaynaklar,

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/2 Winter 2016

ayrıca, Osmanlı aydınlarının sosyal değişimin getirdiği sorunlara nasıl yaklaştıklarını da belgeler” (Mardin, 2004: 30). İlk yazılan romanlar belirli konular üzerinde yoğunlaşmıştır. “İlk dönem yazarları en çok iki sorunun üzerinde durdular; kadının toplumdaki yeri ve üst sınıf erkeklerin Batılılaşması” (Mardin, 2004: 31). Eski-yeni çatışması, kültürel yozlaşma, batılılaşmanın yanlış anlaşılması ve uygulanması, alafranga yaşayışa özenmenin ortaya çıkardığı olumsuz tipler, çok önemli birer sosyal mesele olarak Tanzimat’tan itibaren pek çok edebi eserin, özellikle de romanların konusu olmuştur. “Tanzimat romanının hayatla olan ilişkisi, belki de Türk romancılığında roman-hayat ilişkisinin en açık biçimde kendini gösterdiği dönemdir” (Namlı, 2010:24).

Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sami, Namık Kemal, Mizancı Murat, Mehmet Celal, Samipaşazade Sezai gibi birçok yazarımız eserlerinde insanların dine bakışlarını, onu nasıl ve ne ölçüde yaşadıklarını, inandıkları dinin kurallarının onların hayatlarını nasıl etkilediği gibi yönleri de romanlarında işlemişlerdir. Ancak, “Roman kahramanlarının çoğunda inançlar ya bir motif-temas ya da fikir olarak karşımıza çıkar” (Timur, 2009: 2120).

Tanzimat romancılarının 19. yüzyılda din algısını tespit etmek, dinin toplum içerisindeki algılanışlarını değerlendirmek, hem dönem gerçekliğini kavrama hem de roman ve toplum ilişkisi hakkında sonuçlara varmak için önem taşımaktadır. Tarih boyunca insanlar bir şeye inanma ihtiyacı duymuşlardır. Bu bazen put, bazen bir hayvan, güneş, ay ve yıldız olabilirken, bazen de mitolojik unsurlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Romanlarda yazarlar, mensubu oldukları din ile ilgili örneklere eserlerinde yer verirken bilgi sahibi oldukları diğer dinleri de ele almışlardır.

“Romanla hayat arasındaki ilişki oldukça kuvvetlidir. Romancı, eseriyle bir dünya kurar; ama kurduğu bu dünya hayattan kopuk değildir. Hemen hemen bütün romanlar kurmaca olmasına rağmen, bunların bir kısmında yazar, toplum ile ilgili gerçeklere de yer verebilmektedir. Dolayısıyla her yüzyılın eserleri incelendiğinde, dönemin toplumsal yaşantısı hakkında bir ölçüde bilgi edinmemiz mümkündür.” (Timur, 2006: 9). Roman yazarlarından beklenen aslında, hayatı olduğu gibi anlatmaktan ziyade olaylara şahsi ve özgün yorumlar getirmesidir. Buna bağlı olarak, “Edebi eserler, kurmaca bir hayatta tecrübe edemeyeceğimiz birçok olayı öğrenmemizi ve hayatta tanıyamayacağımız birçok kişiyi tanımamızı sağlarlar.” (Özdemir, 2015: 273)

“Her türlü edebiyat eseri, temel unsurları durumundaki muhtevası, yapısı ve dili bakımından ve daha da önemlisi, söz konusu temel unsurların ferdî ve orijinal sentezinde hayat bulan “bütün”ün terkibi açısından kurgusal/itibari bir metindir.” (Çetişli, 2009: 374). Bu açıdan romanlar incelenirken onların itibari metinler olduğu unutulmamalıdır.

Çalışmada, roman türünün bu kurmaca yapısı gözden uzak tutulmadan, Tanzimat döneminin önde gelen isimlerinden hukukçu ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı Fatma Aliye Hanım’ın romanlarında yer alan öncelikle İslamiyet’le, az da olsa diğer dinlerle ilgili “din algısı” ele alınıp değerlendirilmiştir.

Fatma Aliye Hanım ve Romancılığı

Fatma Aliye Hanım (1862-1936) Türk edebiyatının ilk kadın romancısı olarak kabul görmektedir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yetişmiş önemli bir yazar ve düşünürümüzdür. Bir kadın olarak, eserleriyle, düşünceleriyle o dönemde dikkatleri üzerine çekmiştir. Fatma Aliye Hanım hemcinslerinin toplumsal yaşamdaki yeriyle ilgili fikirlerini söylemekten çekinmemiş, yazdığı eserlerde erkek egemen bir toplumsal düzenin hâkim olduğu yaşam biçiminde kadınların yaşadığı sorunları kadın duyarlılığıyla ele almıştır. Yazarın romanlarındaki ana karakterler mücadeleci ve kendine güvenen kadınlardır, erkek karakterler ise hep ikinci plandadır. 1891 yılında Ahmet Mithat Efendi ile birlikte yazdığı Hayal ve Hakikat adlı romanın dışında, Muhadarat (1892-1893), Refet (1898), Udi (1899), Enîn (1910) adında romanları yayınlanan yazar; evlilik,

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/2 Winter 2016

eşler arası uyum, aşk ve sevgi kavramı gibi konuları işlemiştir ve kadının bireyleşmesi üzerinde durarak çalışan, kendi ayakları üzerinde duran kadınları kahramanlaştırmıştır. Türk modernleşmesinin sembolü haline gelen kadın meselesi üzerinde geleneklere bağlı ve İslâmî bir bakış açısıyla durmuştur. “İyi yetişmiş kadının, kendisine benzer insanların bulunduğu çevreye de muhtaç olduğunu romanlarında işlemiştir” (Enginün, 2001: 405). Fatma Aliye Hanım da Ahmet Mithat Efendi'nin etkisiyle olaylar karşısında gözlemci ve tarafsız olarak kalmamış, bazen kendisi de kişiler arasına girmiş ve romana müdahale ederek kahramanlara yol göstermeye çalışmıştır.

Fatma Aliye Hanım roman türü ile ilgili düşüncelerini *Muhadarat* romanında şu cümlelerle ifade etmiştir: “Roman hakkında şimdiye kadar pek çok sözler söylenmiş ve hala söylenmektedir. Bir kısmı ‘Roman ahlak dersidir, ahlakı güzelleştirir, insanı uyandırır.’ derler ki biz bunlara, evet pek doğrudur, diyeceğiz. Birtakımı da ‘Roman insanı aldatır, boş şeylere ikna eder’ derler ki ben bunlara da evet diyeceğim!” (Fatma Aliye, 2015: 106). Yazara göre roman güzel bir ders verme usulüdür ve romanlardan öğrenilen bilgiler zihinlerde kalıcı olmaktadır. Bununla birlikte eğer roman eğlence aracı olarak gençlere verilirse onları olmayacak hayallere sürükleyebilir. Yazarın romanlarında faydacı, gerçekçi anlatımı benimsemesi, roman içinde romanı tanımlaması, toplumcu bir yaklaşımı temel aldığı göstermektedir.

“İslamcılık fikir akımına bağlı olan” (Kurnaz, 2007: 132) yazarın İslamiyet’le ilgili eserleri de dikkat çekmiştir. Osmanlı’da modernleşmeyle birlikte kadının İslam dinindeki yeri aydınlarca sorgulanmaya başlar. “Tanzimat dönemiyle, yeni medeniyet anlayışının sosyal hayatta ve kadınlar arasında oldukça baskın olduğu görülmektedir. Bu durum da sosyal değişimlerin gerçekleşmesinde kadının ne kadar önemli bir konumu olduğunu ortaya koymaktadır” (Özdemir ve Süğümlü, 2014: 1082). Fatma Aliye Hanım da eserlerinde daha çok İslamiyet’te çok eşlilik, örtünme geleneği ve cariyelik kavramlarını tartışmıştır. İslam kadını çerçevesi içerisinde kadınlığa ait meseleleri sorgularken kadın-erkek eşitliği de en çok üzerinde durduğu konulardandır. *Nisvan-ı İslam* adlı anı türündeki eserinde İslamiyet’te kadın hakları olmasına rağmen erkeklerin uygulamaları nedeniyle bu hakların kullanılmadığına ve Batının, Osmanlı kadının geri kalmasında İslamiyet’i sebep olarak göstermesine karşı çıkmaktadır. *Namdar-ı Zenan-ı İslamiyan* adlı eserinde büyük Türk-İslam kadınlarını anlatmaktadır. Fatma Aliye Hanım hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında bunların ortak noktası; “kadın sorunlarına duyarlı yaklaşımına yapılan vurgudur. Ancak, bu çalışmalar onun muhafazakâr ve İslami kaynaklı görüşler taşıdığı ya da ilerici görüşleriyle ilk Osmanlı feministi sayılabileceği gibi iki uç nokta arasında yer alır” (Bitik, 2009: 38).

Fatma Aliye Hanım’ın romanlarını inceleyen çalışmaların önemli bir kısmına bakıldığında (Aşa, 1993; Kızıltan, 1993; Kırtıl, 2003; Canbaz, 2005; Timur, 2006; Bitik, 2009; Dereli, 2010; Coşkun, 2010; Demircioğlu, 2010; Günaydın, 2012; Zengin, 2013; Demir, 2013; Karaca, 2013; Oylubaş, 2014), romanlardaki din olgusunun ayrıntılı olarak ele alınmadığı görülmüştür. Bu çalışma Fatma Aliye Hanım’ın incelenen, Ahmet Mithat Efendi ile birlikte yazdığı *Hayal ve Hakikat* adlı romanı ile *Muhadarat*, *Refet*, *Udi* ve *Enin* romanlarında din olgusunu hangi anlayış ve ölçüde ele aldığını, din algısını okurlarına nasıl gösterdiğini kendi içinde uygun başlıklara ayırıp tasnif ederek vermeyi amaçlamaktadır.

Romanlarda Karşılaşılan Din Algısı ile İlgili Kavramlar

1. Allah İnancı

Her dinin kendine göre bir tanrı inancı vardır ve bu inanç, iman esaslarının da temelini oluşturur. Bilindiği gibi İslâm dinine göre Müslüman olmanın şartı, “Allah’tan başka ilâh olmadığını” kabul etmektir. Allah’ın varlığına ve birliğine iman esastır. Bu anlamda Allah’a iman konusu Fatma Aliye Hanım’ın romanlarında sıkça yer almıştır.

Hayal ve Hakikat romanında Vedat hasta yatağında “Allah’tan sonra bugün dünyada hiçbir meded-kârım kalmadığını işte siz de biliyorsunuz.”(s.28) diyerek son anlarında Allah’a sığınmış, Allah’tan başka kimsenin kendisine yardımcı olamayacağını belirtmiştir.

Muhadarat romanında Sühâ, Fâzıla’ya olan sevgisini ifade ederken Allah’ın rahmeti ve bağışlayıcılığından bahsetmiş, Fâzıla’dan da kendisine merhamet etmesini istemiştir: “Fâzıla başını o kadar yukarı kaldırma! O kadar büyüklük etme! Bizi yaratan Rabbimiz pişmanlığımızı, tövbe ve istiğfarımızı kabul ile bizi affediyor. Bedbahtları, suçluları alaya alıp küçümsememeli” (s.144). Romanda Calibe her şeye sahip olmasına rağmen, yazara göre birçok kişiye kötülük etmesinin karşılığı olarak Allah tarafından cezalandırılmış, canı hiçbir şey yapmak istememektedir ve tamamen yalnız kalmıştır. Bu durum romanda şu cümlelerle ifade edilir: “İşte her arzu ettiği şeye nail olmuş bulunduğu halde, sadece başkalarının meşru ve haklı olarak arzu ettikleri şeylere ulaşmalarını menetmiş olmasının cezası olarak Hak Teâla onu bu hale uğratmıştır. Tam ‘El-cezaü min cins’il-amel’dir” (s.198). Fâzıla kardeşi Şefik’e yazdığı intihar mektubunda onu Allah’a emanet etmiş ve kardeşinin güzel ahlakı, akıl ve zekâsı için Allah’a hamdetmiştir: “Kimsesiz kaldım diye üzülme. Ben seni, herkesi ve bütün alemleri yöneten Allah’a emanet ediyorum. Senin için koruyuculuk ve rehberlik edecek akıl ve zeka ve güzel ahlakı sana ihsan buyurmuş olduğundan dolayı ona hamdediyorum.” (s.231).

Aynı mektupta Fâzıla kardeşine nasihatler verirken Allah’ın insanlara verdiği cüzi iradedden bahsetmiş ve insanların işlediği fiillerden sorumlu tutulacağını vurgulamıştır: “Fakat malum ya, insanın bir de kendi iradesi vardır ki Cenab-ı Allah cüzi iradeyi kulların eline verdiği için fiillerini onlardan sorduğu gibi, sana ders talim ve nasihat etmek, hoca, komutanlar ve zabıtların işi olduğu halde onları tutmak ve onlarla amel etmek de senin kendi iradene kaldığı için ondan sen mesul olursun.” (s.232).

Burada Fâzıla’nın, kısa süre de olsa yaşadığı bir çelişkiye dikkat etmemiz gerekmektedir. Fâzıla, kardeşini emanet ettiğini söylediği, bağışlayıcılığına inandığı ve teslim olduğu Allah’ın, intiharı kesinlikle yasaklamış olmasına rağmen, intihar etmeyi düşünmüş olması bir zaaf olarak değerlendirilebilir. Ancak Allah’ın, verdiği cüz’î iradeden dolayı insanları “işledikleri fiillerden mesul” tuttuğuna ve bunun “büyük günah” olduğuna inanması Fâzıla’nın intihar düşüncesinden son anda vazgeçmesinde etkili olmuştur.

Allah’ın sınırsız gücü ve insanların bu güç karşısındaki acizliğini, Allah’tan hiçbir şeyin gizli kalmayacağı da *Muhadarat*’ta şöyle vurgulanmıştır: “...Calibe, idaresinden memnun ve mağrur oluyor ve kendisinde bu fethanlık varken sırlarının herkesten gizli kalacağına emin bulunuyordu. Fakat mağrur olduğu gücünün erişemeyeceği bir kudret ve Rabbani kuvvet bulunduğunu ve Cenab-ı Hak’tan hiçbir şeyin gizlenemeyeceğini düşünemiyordu.” (s.238).

Refet romanında Binnaz kızı Refet’i okula almaya gittiğinde hoca hanımlar Refet’in güzel ahlakını överken Allah’ı anarlar: “...Hanım, Cenabıhak sana iftihar edecek bir evlat ihsan etmiş, doğrusu bahtiyarlığını tebrik ederiz.” (s.84). Refet, mektep ve tahsil hakkındaki görüşleriyle ilgili sınav sorusunu cevaplarken Allah’ın insanlara bahsettiği niteliklerden bahseder. Akıl ve zekâsını kötü yolda kullananların Allah indinde sorumlu ve suçlu olduklarını: “Cenabıhak insanı kıyas yapmak ve tasavvur etmek gibi şeylerle müşerref kılmıştır. Zeka ve iktidarını iyi yola sarf edenlerle fena yola sarf edenlerden ehl-i fazilet ile güruh-ı la-yüfluhun ayrılır... Cenabı hak kullarına akıl ve zekâyı ihsan ile umur-ı hayriye ve fazilet-karane sarf ve istimalini emir buyurmuştur. Onu suiistimal edenler Hakk teala indinde mesul ve mücrim olurlar” (s.130-131). diyerek ifade eder.

Refet, annesi Binnaz’ın vefatına duyduğu üzüntüden dolayı kendinden geçer. Yalnızlık ve ümitsizlik içindedir. Kendisi gibi dini duyguları kuvvetli olan arkadaşı Şule’nin tekbiri ile toparlanışı romanda şu cümlelerle yer alır: “Refet hem titriyor hem de arkadaşı Şule’ye bakıyordu.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/2 Winter 2016

Şule kemal-i tazimle “Allahuekber!” dedi. Refet derhal kendini toplayıp ayağa kalktı. O da kemal-i tazimle “Allahuekber!” dedi. Şule yine sert bir çehreyle, “Yeis ile kendini kaybedenlerin aklını başına getirecek olan bu kelam-ı azimi söyledikten sonra sana söz söyleyebilirim. Allah’ı unutma dedikten sonra beni unutup musun?” (s.184).

Refet’in amcasının oğlu Mucip Refet’e evlilik teklif ederken, evliliğin Allah’ın emri ve peygamberin sünneti olduğunu şöyle hatırlatır: “Emmizadem olan Refet’i Allah’ın emri ve peygamberin kavliyle tezevvüce talip oluyorum.” (s.205). Romanın sonunda Refet arkadaşı Şule’ye “Vazifelerimizi güzel ifa edersek evlad-ı vatani hüsnüsuretle tedris ve talim eylersek kazandığımız para helal olacağından bizi de Cenabıhak müsterihane yaşatır.” (s.205) diyerek Allah’a olan inancını dile getirir. Enin romanında da Suat, Sabahat’ın güzelliğine bakıp, “Cenab-ı Hakk’ın insanı en güzel olarak yaratmış olduğuna dair olan kelam-ı ilahiyi düşünüp kudret-i rabbaniyeye hayran oluyordu” (s.94).diyerek, Allah’ın sonsuz kudretine hayranlığını ifade etmektedir.

Ayrıca romanlarda kahramanlar, kendileri ya da başkalarını kötü durumlardan korumak için şükür mahiyetinde Allah’a dua ederler. Muhadarat’ta, Fâzıla’nın kardeşi Şefik bir gece hastalanır, durumu öğrenen arkadaşı Fevkiye “Aman Allaha emanet bir şeyi yoktur geçer inşallah.” (s.22) diyerek Fâzıla’yı teselli eder. Bir düğünde Fâzıla’yı görüp beğenen hanımlardan biri “Allah annesine başışlasın! Güzel çocuk.” (s.21) der. Fâzıla arkadaşı Fevkiye’ye “Allah seni benim gibi etmesin kardeşim” (s.23) diyerek kendi yaşadığı sıkıntıları onun da yaşamaması için Allah’a dua eder. Fâzıla Mukaddem’in annesinin önceden beri kendilerine yaptığı iyilikleri Mukaddem’e anlatır ve babası Sai Efendi’nin de onun için duacı olduğunu şöyle söyler: “Babam da onun bu derece insanlık ve vefakârlığına minnettar olarak ona dua ediyordu.” (s.302). Yine Muhaddarat’ta, Şebip Avrupa’da bulunduğu sürede çok çalışmış ve sermayesini fazlaca arttırmış olduğundan babasının iltifatını ve duasını alır: “Gayretin beğenilmiş olsun evladım, diye ona dua etti.” (s.323).

Refet romanında, deniz kenarında gezmeye giden Refet de manzaraya bakarken kendinden geçer, birden irkilerek kendine gelir ve kalbine bastırarak “Yarabbi! Yarabbi Vücutça kazandım. Fikirce kaybettirme!” (s.147) diyerek dua eder. Refet muallimelik diplomasını alıp eve, annesi Binnaz’a gider ve annesi şükrederek Allah’a dua eder: “Binnaz ellerini kaldırıp hamd ederek, “Yarabbi şükür!” dedi.” (s.179).

Bunların dışında kahramanlar, “Aman yarabbi!” (Ahmet Mithat ve Fatma Aliye, 2014:21) (Fatma Aliye, 2015:41), Muhadarat romanında “Allah esirgesin.” (s.314), “Allah yardım etsin.” (s.16), “İnşallah.” (s.259), “Elhamdülillah.” (s.25), “Allaha ısmarladık.” (s.129), “Allaha şükür.” (s.79) ve “Allah korusun.” (s.169) gibi dua ifadelerini sıkça kullanmışlardır.

Görüldüğü gibi, Fatma Aliye Hanım’ın romanlarında Allah inancı, çeşitli şekillerde yer almıştır. Romanlarda kahramanlar Allah’ın varlığını kabul ederler. Allah’ın sonsuz kudretine inanıp teslim olurlar. Zor zamanlarında Allah’a sığınır, onun bağışlayıcılığına, merhametine inanırlar. Allah’ın kendilerine bahsettikleri için O’na hamdederler. Kötülerin Allah tarafından cezalandırılacağına inanırlar. Kendileri ya da başkaları için Allah’a dualar ederler.

2. Peygamber Kavramı

İslam dininde imanın şartlarından biri de peygamberlere inanmaktır. İslam’a göre Allah’ın insanlığa ilk gönderdiği peygamber Hz. Adem, son peygamber de Hz. Muhammed (a.s)’dir. İncelenen eserlerde bir tek Refet romanında Peygamber konusuna değinilmiştir. Şule’nin dayısı, Şule’ye yazdığı cevap mektubunda Hazreti Muhammed’in ilimle ilgili hadis-i şerifini hatırlatarak “İslamiyet’te ilmi talep edenlerden esirgeyenlerin, ağızlarına ateşten gem vurulacağını Peygamber efendimiz söylemiştir. Ya tahsil-i ilim arzusunda bulunanları ben bundan nasıl men etmeye ağızım varabilir? Hazreti resul beşikten mezara kadar tahsil-i ilmi emrediyor.” (s.116) der ve Şule’nin

okul masrafları için yardım eder. Yine aynı romanda Refet ve Şule bir Hoca Hanımdan Arabi ve Farisi dersleri almak isterler. Hoca Hanım ilmi talep edenlerden sakınanların ağzına ateşten gem vurulacağına dair olan hadis-i şerifi okur ve onlara altı ay kadar ders verebileceğini söyler. Böylece roman kahramanları İslamiyet'in ilime verdiği önemi Hazreti Muhammed (a.s)'in sözleriyle vurgulamış olur.

Refet okulunu bitirip muallimeliğe başlayınca babasından kalan mirastan hakkını almak için babasının memleketine gitmek ister. Arkadaşı Şule'ye durumu anlatırken: “*Şimdi oraya gidip de şariat-ı garra-yı Muhammediye'nin, bir kadını ve bir acizi dahi nasıl himaye eylediğini onlara gösterir ve kendi malından dahi bana para vermeyerek beni mahva çalışanlara parasız iratsız olarak nasıl adam olup meydana çıktığını... göstermek isterim!*” (s.210) diyerek Hazreti Peygamber'in tebliğ ettiği yüce din İslamiyet'in kadınları ve acizleri nasıl himaye ettiğini vurgular.

Sonuç olarak “peygamber” kavramı, Allah inancı sıklığında olmasa da *Refet* romanında “ilim” ve “kadın hakları” bağlamında yer almıştır.

3. Ahiret İnancı

İslam dininde imanın şartlarından birisi de ahiret hayatına inanmaktır. Ahiret hayatı ise insanların öldükten sonra tekrar dirileceği ve dünyada yaptıkları iyi-kötü amellerden dolayı Allah'a hesap verecekleri yerdir. Romanlarda “ahirete iman” ile birlikte “ilahî adalet” konusu da yer almıştır.

Muhadarat romanında Fâzıla'nın annesinin vefatı anlatılırken “ebedi âlem” olarak nitelendirilen ahiretten şöyle bahsedilir: “*Evliliklerinin birinci senesi Fâzıla ve yedi sene sonra ise Şefik dünyaya gelip çocuk henüz sütünesinin kucağından baba kucağına can atarken ecel pençesi o genç kadını biçare masumun karşısından çekip ebedi âleme götürmüştür*” (s.32).

Fâzıla, Sühâ'nın kendisinden merhamet ve af dilemesine karşılık, merhametin acizlere, kimsesizlere göre olduğunu belirtir ve kulların birbiri üzerindeki haklarını “ceza günü” olarak da nitelendirdiği ahirette alacağını, “*Rabbimiz Teâla Hazretleri tövbemizi kabul ve isyanlarımızı affeder. Fakat kulların birbirleri üzerine olan haklarını ceza gününde birbirleriyle mahkemede yüzleşmeye bırakır. Diğerinin hakkı olan bir şeyi çalanı Allah affeder mi? Biz ise kulsuz mahlukuz. Allah'ın büyüklüğü ve şanı başka.*” (s.144) cümleleriyle ifade eder. Romanda Fâzıla Mukaddem'e intihardan vazgeçtiği anı anlatırken ahiretten bahseder. O an annesinin cennet ehlinde olduğunu ümit eder ve ona kavuşmak ister, o sırada intihar ederse İslam'a göre büyük bir günah işlemiş olup cehenneme gideceğini düşünür ve intihardan vazgeçer.

Romanda Fazıla intihar düşüncesinden nasıl vaz geçtiğini ayrıntılı olarak şu cümlelerle açıklar: “*...Ben ebedi olan bir âlemde saadet aramaya ve rahat etmeye gidiyorum... dedim ve melek gibi huyu ve davranışları sebebiyle cennet ehlinde olduğunu katiiyen ümit ettiğim anneciğime kavuşmak niyetiyle “Anneciğim! Beni al!” diyerek kendimi atmak üzereyken bu söylemiş olduğum sözün bana getirmiş olduğu hatıra gereğinden olarak birdenbire durdum... Ya benim şu hareketim, yani intiharım gereğince cennet kapıları kapalı bulunacak! Aman yarabbi bu ne dehşetli hal! Ben saadet bulacağım zannıyla cehennem ateşine mi tutulacağım?’ diyerek düşünmeye vardım.*” (s.288). Fâzıla intiharla ilgili düşüncelerini anlatırken bunun Allah'a isyan olduğunu, intihar edenleri ahirette elem verici bir azap beklediğini: “*Hâlbuki hiçbir şey yapmaya güç yetiremedikleri halde, o acizliklerini Cenab-ı Hakk'a karşı isyana mı kullanıyorlar? Geçici olan bir âlemdeki rahatsızlığa tahammül edemedikleri halde, kendilerini ebedi olan bir âlemdeki elem verici azaba atmayı nasıl göze alabiliyorlar?*” (s.289) diyerek belirtir.

Enîn romanında Rifat, hastalıktan iyice zayıflar ve onu görenler ölüme yaklaştığını belirtmek için “*Zavallı genç! Ahiret yolunu tutmuş!*” (s.133) diyerek ahiret inancını vurgular.

Ahiret inancı romanlarda “ebedi âlem” ve “hesap günü” olarak ortaya çıkmaktadır ve daha çok Muhadarat romanında işlenmiştir. Kahramanlar iyi ya da kötü amellerinden dolayı ebedi âlem olan ahirette hesap vereceklerine inanırlar ve buna göre kimileri cennete kimileri de cehenneme gidecektir. Cennet saadet içinde olunacak ve rahat edilecek yer, cehennem ise elem verici azabın olduğu yer olarak betimlenir.

4. Kaza ve Kader İnancı

İslam dininde imanın şartlarından bir başkası da kaza ve kadere, yani “hayır ve şerrin” Allah’tan geldiğine inanmaktır. Bu konu da sadece Muhadarat romanında geçmektedir. Romanda, Münevver Hanım Fâzıla’nın babası Sai Efendi’ye, Fâzıla ve kardeşi Şefik konusunda uyarılarda bulunurken “kadere inanmaktan” şöyle bahseder: “*Mukadderata karşı gelinmez efendi. Siz de istemezsiniz idi, hanımınız vefat edip de ikinci defa evlenesiniz. Ben istemedim ki kocam vefat edip de bu kadar işi ben yükleneyim... Olana çare yok. Bundan sonra olacağına bakalım. Gerçi kadere itibarımız vardır. İş yine olacağına varır.*” (s.52).

Romanda Fâzıla ve Mukaddem bir türlü kavuşamaz. Fâzıla’nın eşi Remzi vefat eder fakat bu sefer Mukaddem evlidir ve bu evliliğe Fâzıla sebep olmuştur. Fâzıla bu konuda kaderden bahsederek her şeyin Allahtan geldiğine şu cümlelerle işaret eder: “*Mukadderata karşı gelinmez Mukaddem! Önce evli bulunmam, sonra da senin evli bulunman bizim evliliğimize set oluyor. Demek ki kader böyleymiş!*” (s.379).

Görüldüğü gibi “kaza ve kader” inancıyla ilgili olarak romanlardaki kahramanlar, başlarına gelen olaylara “kaderdir” deyip Allah’a sığınır. Ayrıca kadere itirazı olan bazı kahramanlar da uyarılır.

5. Namaz, Kur’an-ı Kerim ve Diğer İslami Hususlar

İslam dininin birinci şartı olan namazdan sadece Udi romanında bahsedilmiştir. Romanda Nazmi oğluna kızgındır. Bir gece içki içer ve eve sarhoş gelir. O gece abdest alıp namaz kılar ve herkesin önünde bir daha içmemeye tövbe ettiğini şöyle ilân eder: “*Nazmi hiç ses çıkarmayıp yürüdü. Biraz durduktan sonra leğen-ibrik isteyip abdest aldı. Namaz kıldıktan sonra oğlunun, kızının, hanımının, bütün etrafındakilerin yanında seccade üzerinde bulunduğu halde: Siz hepiniz şahit olun. Bundan sonra işrete dair ağızıma bir şey koymamaya tövbe ediyorum, dedi*” (Fatma Aliye, 2005: 42).

İslam’ın mukaddes kitabı olan ve “Mushaf-ı Şerif” olarak da isimlendirilen Kur’an-ı Kerim’e Refet romanında yer verilmiştir. Refet’in kandil gecesi yaptığı ibadet şöyle tasvir edilmiştir: “*Biraz sonra Refet soyunup abdest aldı. Seccadeden çıkardığı namaz bezi ile başını örttüktan sonra kemal-i ihtiramla oturup Mushaf-ı Şerif’ini açtı. Kur’an-ı Kerim tilavetine başladı*” (Fatma Aliye, 2012a: 104).

Eşler arasında görülebilen boşanma, İslam’da bazı kurallara ve şartlara bağlanmıştır. Muhadarat’ta Fâzıla kocası boşanmaya razı olduğu halde bundan çekinmiş ve intihara karar vermiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, İslam’da büyük günahlardan sayılan intihardan da son anda vazgeçmiştir: “*İslam şeriatının müsaade ettiği şeyle amel etmeyip de ne için onun yasakladığı bir şeye teşebbüse kalkışmışım? Kocadan boşanmaya, çalışıp yemeye, insanlardan utandım da Cenab-ı Allah’ın yasakladığı ve menettiği bir büyük günahı işlemeye, ondan utanmayacak mıydım diyordum! İntihardan vazgeçmişim*” (Fatma Aliye, 2015: 290).

Romanlarda İslam’da haremlik selamlık anlayışına da değinilmiştir. Muhadarat romanında Sai Efendi ailesinin taşındığı ev haremlik ve selamlık olmadığı için alt katın bir bölümünü selamlık olarak kullanmak durumunda kaldığını şu cümlelerle açıklar: “*Hristiyanlar tarafından inşa*

ettirilmiş olduğu için haremli selamlıklı da olmadığından hep adada oturan İslam ailelerinin yaptıkları gibi alt katın bir tarafı selamlık olmak üzere kullanılırdı” (Fatma Aliye, 2015: 120).

Yine romanda kadınların haremli-selamlıklı evlere gitmelerinde bir sakınca görülmediği: “...Calibe de kadınlara misafir olmak sıfatıyla harem ve selamlıklı olan o eve girmeleri kimsenin şüphesini çekmemiş” (Fatma Aliye, 2015: 389). denilerek ifade edilir. *Enîn* romanında Fehame’nin vaktinin çoğunu selamlıkta özel dersler alarak ve çalışarak geçirdiği şu cümlelerle açıklanır: “Fehame, çok zamanını selamlık tarafında geçirirdi. Bazı muallimlerin gündüz memuriyetleri olduğu için gece gelirlerdi” (s.162). Udi romanında da Bedia’nın, kazandığı paralarla büyük bir ev yaptırması ve bir odayı selamlık olarak düzenlemesi: “Dört beş odalı, iki sofa bir kiler mükemmel mermer döşeli bir havlı odanın birini selamlık gibi bırakarak bölünmüş güzel bir ev yaptırıldı. Bedia içine taşındı. Evini pek sevdi” (Fatma Aliye, 2005: 115). denilerek vurgulanmıştır.

Romanlarda aşk ve evlilik konusu çok sık geçmekle birlikte “dini nikâh” konusuna sadece Udi romanında ilginç bir şekilde yer verilir. Romanda Musevi bir kadın olan Helula evlilik dışı ilişki yaşadığı Mail’den kendisini nikâhı altına almasını ister. Bu isteğini de “İslâmiyet’in müsaadesine” şu cümlelerle bağlar: “Hatta ona aşkımı ispat için her şeyden vazgeçeceğimi, kendisiyle beraber gideceğimi, İslamiyet’in müsaadesi bulunduğu cihetle beni nikâhı altına almasını rica ettim.” (s.98).

Vasiyet ve vasiyetname konusunda Kur’an-ı Kerim’de Bakara (180), Nisa (11-12) ve diğer bazı surelerde ayetler bulunmaktadır. Bu dinî vazife günümüzde de devam etmektedir. *Refet* romanında Binnaz, kızı Refet’e amcasının oğluyla ilgili şöyle bir vasiyette bulunmuştur: “Refet! Sana vasiyetim olsun bundan sonra ne kadar muhtaç olsan bu herifin on parasını kabul etmeyeceksin, onu akraban olarak tanımayacaksın!.” (s.163).

İslam’da kutsal kabul edilen günlerle ilgili *Refet* romanında Binnaz ile Refet’in; bayramda ve kandilde akrabalarını ziyaret ettikleri belirtilir (s.74). Romanda bir kandil günü Refet çok az parası olduğu halde, evinde kaldığı Nezaket Hanım’ın çocuklarına kandil simidi ve şeker alır (s.103).

Fatma Aliye Hanım’ın romanlarında kahramanlar genel olarak İslami bir yaşam sürdürdükleri halde İslam’ın temel şartlarından biri olan namaz ibadeti neredeyse hiç görülmez, keza oruç tutma, zekât verme, hac gibi hususlara da hiç rastlanmaz. Bunların dışında haremlik-selamlık, dini nikâh, vasiyet, bayram ve kandil gecesi gibi hususlara az da olsa temas edilmiştir.

6. Örtünme / Tesettür

İslam dininin önemli emirlerinden olan kadınların örtünmesi konusuna Fatma Aliye Hanım’ın incelenen romanlarında özel bir vurgu yapılmıştır. Romanlarda birçok yerde kadın kahramanların başörtüsü, yeldirme, namaz bezi, örtü ve çarşaf kullanmalarının altı çizilir.

Romanlarda buluş çağına giren kızlar örtüye sokulurlar ve artık kendilerine nikâh düşen erkeklerle örtüsüz görüşemezler. Bu durum *Hayal* ve *Hakikat*’te şu şekilde yer alır: “Ta çocukluk zamanlarından Vedat’ın örtünmüş bulunacağı bir zamana kadar ikisi bir yerde bulunan bu çocuklar yekdiğeri hakkında hiçbir hiss-i muhabbetle mütehasıs olmamışlar mıydı?” (Hayal ve Hakikat, 2014:21). *Muhadarat* romanında ise örtünme çağına gelen kız ve erkek çocukların birbirinden ayrılmaları gerektiği özellikle vurgulanmıştır (Muhadarat, 2015: 267/305).

Enîn romanında ise buluş çağına gelen kız çocuklarının örtündükten sonra erkek öğretmenlerden dahi ders alamayacakları, “Fehame’nin on iki yaşına geldiği zaman örtüye sokulmuş, on üç yaşına geldiği vakitte selamlıktaki dersler devamı dahi men olunmuş olduğundan Fransızca muallimin ihtarı üzerine... Parisli kız getirilmişti” (Enîn, 2012b: 163). denilerek anlatılır.

Hayal ve Hakikat romanında bir cariye, doktorun geldiğini gördükten sonra kapıdan içeridekilere, “Başınızı örtünüz, doktor geliyor” (*Hayal ve Hakikat*, 2014: 31). diye seslenerek onları uyarır. Kadın kahramanların başlarını örtmeden sokağa da çıkmadıkları ve erkeklerle başörtüsü olmadan görüşemedikleri konusuna *Refet* romanında daha çok yer verilmiştir. Aşağıdaki cümleler bu zenginliği en güzel şekilde ortaya koymaktadır:

“Kocasını gittikten sonra Müriüvvet başını örtüp sokağa çıktı.” (*Refet*, 2012a: 51). “Evvelce *Refet*’in karnı doyurulup bahçeye bırakılıyor. Ondan sonra sofrası kurulup Müriüvvet ve kocası ve Binnaz da başında örtü olduğu halde yemeğe oturuluyordu” (*Refet*, 2012a: 52).

“*Refet* örtünüp sokağa fırladı. Nezaket Hanım’ın hanesine koştu.” (*Refet*, 2012a: 173).

“Kendisi başı örtülü olmadığından çıkmadı, *Refet*’e emmizadesinin vürudunu haber verdi.” (*Refet*, 2012a: 204).

“*Refet* yeldirmesini giyip başını örttükten sonra *Berrak Hanım*’a ‘Birlikte gelmenizi rica ederim.’ dedi. *Berrak* da başını örtüp birlikte odaya girdiler.” (*Refet*, 2012a: 205).

Refet’in, “*İptidai*”yi bitirip *Rüştiye*’ye başlaması aynı zamanda “buluş” çağına geldiğinin de bir işareti olduğundan romanda bu geçiş şu cümlelerle ifade edilir: “*Rüştiye*ye geçti. *Refet* için bir yeldirme ve namaz bezi lazım geldi” (*Refet*, 2012a: 54).

Benzer bir durum *Udi* romanında da *Bedia* üzerinden şöyle vurgulanır: “*Mermer döşeli sofadan geçip de zemini yine mermer olan odaya girdiğinde, başında beyaz patiska çarşafı olduğu halde bir genç kadın oturuyordu. Bedia da çarşafı başından atmaksızın diğer misafirin karşısında bulunan mindere oturdu*” (*Udi*, 2005: 92). *Enîn*’de de bu gerçek, *Rıfat*’ın gözünden, “*Rıfat* bahçenin dağlık kısmında olan cevalanında, komşunun hanımlarının yeldirme ve başörtüsü ile kendi dağlarında gezindiklerini görüyordu” (*Enîn*, 2012b:65) cümleleriyle açıklanır.

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi *Fatma Aliye Hanım*’ın romanlarında kadın kahramanlar buluş çağından itibaren başları örtülü olarak yer almıştır. İslamiyet’e uygun olarak, “akıl bâliğ” olan kızlar örtüye sokulurlar ve başörtüsü olmadan erkeklerle görüşmezler. Romanlarda örtünmeyle ilgili olarak başörtüsü, yeldirme, namaz bezi ifadeleri sıkça kullanılmıştır. Roman dışındaki eserlerinde, özellikle de *Nisvan-ı İslam*’da (2009) örtünme konusuna çokça yer veren yazarın, bu düşüncelerini romanlarına da yansıttığı söylenebilir.

7. Melek Kavramı

İslam’a göre imanın şartlarından birisi de meleklerle imandır. Ancak romanlarda melekler ve onlarla ilgili unsurlar bir iman konusu olarak değil, güzellik ve ahlâken onlara benzetilme, kusursuzluğun bir göstergesi olarak yer almaktadır. *Muhadarat* romanında *Sühâ*, *Fâzıla*’dan merhamet dilerken ve ona olan aşkını itiraf ederken *Fâzıla*’yı meleğe benzetir: “*Lakin kalbime basma. Kendini ezmiş olursun. Ben kirlî bir bedbahtım. Fakat kalbim pakdır. Çünkü o seninle doludur. Bir meleğin ikametgahına şeytan zarar veremiyor.*” (*Muhadarat*, 2015: 144). Yine *Muhadarat*’ta *Mukaddem*, *Fâzıla*’yı niçin sevdiğini şu sözlerle ifade eder: “*Sen bir melek ve somutlaşmış iffet olduğun için ben seni taparcasına severim. Senin ahlakın, vasıfların, kendin gibi güzel olduğun için ben seni severim.*” (*Muhadarat*, 2015: 286).

Enîn romanında *Sabahat*, *Fehame* ile ilgili bilgi almak için *Vesile*’nin yanına gelir. *Vesile* *Fehame*’nin ne kadar iyi olduğunu anlatırken onu meleğe benzetir: “*...Sabahat görünce sözünü keserek: ‘Saftı Efendi’nin kerimesiyle biz de pekiyi konuşuyoruz. Ne kadar iyi hanım!’ dedi. Vesile: İyi demek de az efendiciğim! O kız bir melek! Şimdi her gün gibi bir surette oradayım...*” (*Enîn*, 2012b: 141).

Enîn’de *Suat*, tabiatın o kadar güzellikleri arasında *Sabahat*’in en güzel olduğunu düşünür ve *Sabahat*’i huriye, meleğe benzetir: “*Sabahat, ‘Şiirin mağlubu musunuz?’ Suat gülerek, ‘Hayır meftunuyum! Sen şimdi bu şiirin perisi, bu cenneti andıran mevkînin hurisi, meleğisin Sabahat, sen gönlümün hakimesisin!’*” (*Enîn*, 2012b: 94).

Turkish Studies

İncelenen romanlarda başkahramanların hemen hepsi hüsn ü ahlâk sahibi kadınlardır. (Fâzıla, Refet, Bedia ve Sabahat). Hepsi de topluma örnektir ve çevrelerinden takdir ve beğeni görürler. Ayrıca yazar kadın kahramanları -Refet hariç- dış görünüş olarak da güzel betimler. Böylece kadın kahramanlar dış görünüş ve/veya ahlâken melege, huriye benzetilmişlerdir.

8. Diğer Semavi Dinlere Bakış

Fatma Aliye Hanım sadece *Udi* romanında Musevilik ve Hristiyanlık konularına temas eder. Romanda udun icadıyla ilgili bir rivayetten bahsedilirken Davut peygamberden şöyle söz edilir: “*Fakat udu Hazret-i Davut Aleyhisselam’ın icat ettiğini söylerler ki bu da göz ardı edilecek bir iddia değildir... Hatta Hazret-i Davut’un vefatından sonra ud nice müddet Beyt-ül Mukaddes’deki nurlar parıldayan hüccresinin duvarında asılı durmuş*” (s.19,20).

Romanda ayrıca Harp adı verilen çalgı aleti tanıtılırken Tevrat’la şöyle bir ilgi kurulur: “*Kirişli sazların mucidinin eski Yunan filozofu “Hürmüz” olduğunu mitoloji haber verdiği gibi, Tevrat’ta da Kabil oğullarından Yobal’ın “Harp” denilen kirişli saz ile miskal denilen düdüğü çalanların babası olduğu bildiriliyor*” (s.21).

Udi’de müzikle ilgilenen roman kahramanlarının genel olarak Musevi oluşları dikkat çekicidir: “*Bedia havuzlu salona girdiğinde, seddin üzerine oturmuş, yerleşmiş olan kalabalığın ortasındaki Musevi şarkıcı bir Arap uzun havasına başlamış...*” (s.7). Ayrıca, “*Bedia’nın ud dersleri aldığı usta da Musevi*” (s.54)’dir. *Udi* romanında özellikle Şam’da, “*Gerek İslam ve gerek Musevi kadınlarından oluşan meşhur sazende takımları bulunup düğünlerde ve ziyafetlerde...*” (s.22) çaldıklarından söz edildikten sonra, bunların hiç birisinin “ud” denilen sazı görmedikleri vurgulanır.

Ayrıca romanda Arabistan bölgesindeki Musevi ve İsevi kadınların da Müslümanlar gibi çarşaf giydikleri konusunda okuyucular şu cümlelerle bilgilendirilir: “*O zamanlar Arabistan şehirlerinde bulunan gerek Musevi, gerek İsevi kadınları sokağa çıkarırken çarşaf ile çıkarlardı. Yalnız hanelerinde gelen misafirlere örtülü olmayarak çıkarlardı.*” (s.93).

İncelenen romanlarda İslamiyet dışındaki semavi dinlerle ilgili unsurlara çok az yer verildiği görülmektedir. Özellikle Nisvan-ı İslam’da Hristiyanlık ve Yahudilikle ilgili konulara değinen ve İslamiyet’le karşılaştıran Fatma Aliye Hanım, bu düşüncelerine romanlarında çok fazla yer vermemiştir.

Sonuç

Fatma Aliye Hanım, romanlarının dışındaki eserlerinde daha çok İslamiyet’te çok eşlilik, örtünme geleneği, kadın-erkek eşitliği ve cariyelik kavramlarını tartışmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Fatma Aliye Hanım, Nisvan-ı İslam’da, İslamiyet’te kadın hakları olmasına rağmen erkeklerin uygulamaları nedeniyle bu hakların kullanılmadığını belirtmiş ve Batının, Osmanlı kadının geri kalmasında İslamiyet’i sebep olarak göstermesine karşı çıkmıştır. Fatma Aliye Hanım’ın romanlarında da İslami atmosfer hissedilmektedir. Roman kişilerinin konuşmalarında ve davranışlarında, İslam’ın etkisi çok açık bir şekilde görülür. Roman kahramanları genel olarak inançlı insanlardır. Romanlarda Osmanlı - Türk geleneğine ve İslâmî değerlere dayalı bir ahlak anlayışı vurgulanır. İslami unsurlar özellikle Muhadarat ve Refet romanlarında yoğun olarak görülmektedir.

Romanlarda en çok vurgulanan konu Allah inancıdır. Kahramanlar Allah’ın varlığını kabul etmenin ötesinde; O’nun sonsuz kudretine hayrandırlar. Zor zamanlarında Allah’a sığınır, onun bağışlayıcılığına, merhametine inanırlar. O’na hamd ederler. Kötülerin Allah tarafından cezalandırılacağı bir “hesap gününe” inanırlar. Kendileri ya da başkaları için Allah’a dualar ederler.

Romanlarda Hazreti Muhammed (a.s) ve Hazreti Davud peygamberin adlarının zikredildiği görülmüştür. Hazreti Muhammed’in ilimle ilgili bir hadisi vurgulanırken, Hazreti Davud hakkında ud ile ilgili bir rivayet anlatılmıştır.

Roman kahramanları iyi ya da kötü amellerinden dolayı “ebedi âlem” olan ahirette hesap vereceklerine inanırlar ve buna göre kimileri cennete kimileri de cehenneme gidecektir. Cennet saadet içinde olunacak ve rahat edilecek yer, cehennem ise elem verici azabın olduğu yer olarak tasvir edilir. İslam dininde iman etmiş olmanın şartlarından kaza ve kadere iman konusu da romanlarda yer almıştır. Fakat incelenen romanlarda, kahramanlar genel olarak İslami bir yaşam sürdürdükleri halde, İslam'ın temel şartlarından biri olan namaz kılma – bir yer hariç - neredeyse hiç görülmez; keza oruç tutma, zekât verme, hac gibi hususlara da hiç yer verilmemiştir. Bunların dışında harem-selamlık, dini nikâh, vasiyet, kandil gibi İslami konulara az da olsa temas edilmiştir.

İslam dininin önemli emirlerinden olan kadınların örtünmesi konusuna, yani tesettüre Fatma Aliye Hanım'ın romanlarının hepsinde özel bir vurgu yapılmıştır. Romanlarda birçok yerde kadın kahramanların başörtüsü, yeldirme, namaz bezi, örtü ve çarşaf kullandığının altı çizilir. Buluş çağına giren kızlar örtüye sokulurlar. Kadın kahramanlar başını örtmeden sokağa çıkmazlar ve erkeklerle başörtüsü olmadan görüşmezler. Bununla birlikte, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi semavi dinlere çok az da olsa yer verilmiş olması dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Midhat Efendi ve Fatma Aliye Hanım (2014), *Hayal ve Hakikat*, (Haz. Semih Doğan), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Akyüz, Kenan (1995), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Aşa, Emel. (1993), “*Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Fikirleri*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul.
- Bitik, Başak (2009), *Okurunu arayan Romanlar: 19. Yüzyıl Osmanlı-Türk Romanlarında Okur Profili*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Canbaz, Firdevs (2005), *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Haziran.
- Coşkun, Betül (2010), Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall 2010*.
- Çetişli, İsmail (2009), Kurgusalılık/İtibarılık Bağlamında Edebiyat/Literature In The Context Of Relativism. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39).
- Demir, Hilal (2013), Fatma Aliye Hanım'ın Çerçevesinden Kadın Haklarının Sınırları. *Electronic Turkish Studies*, 8(9).
- Demircioğlu, Tülay Gençtürk (2010), Hayattan Kurmacaya: Fatma Aliye Hanımın Dört Romanında Metinlerarası İlişkiler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume: 3 Issue: 13 Year: 2010 WOMAN STUDIES (Special Issue)*.
- Dereli, Bihter, (2010), *Mektup-Roman ve Kadın Yazarlar: Fatma Aliye, Halide Edip Adivar ve Şükûfe Nihal Başar*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Dan. Zeynep Uysal, İstanbul.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, (19.01.2016), <http://kuran.diyanet.gov.tr/>
- Enginün, İnci (2001), *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* (Vol. 14). Dergâh Yayınları.
- Fatma Aliye (2005), *Udî*, 2. Baskı. (Haz. Ferit Ragıp Tuncor), İstanbul: Selis Kitaplar.
- Fatma Aliye (2009), *İslam Kadınları*, (Haz. Ayhan Pekin-Âmine Pekin), İstanbul: İnkılâb Yay.
- Fatma Aliye (2012a), *Refet*, (Haz. Şahika Karaca), İstanbul: Kesit Yay.

- Fatma Aliye (2012b), *Enîn*, (Haz. Ayşe Demir), İstanbul: Kesit Yay.
- Fatma Aliye (2015), *Muhadarat*,. 1. Baskı. Haz. Osman Sevim. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Günaydın, Ayşegül Utku (2012), *Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı* (1877-1923), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyat Bölümü Doktora Tezi, Ankara.
- Karaca, Şahika (2013), Fatma Aliye Ve Emine Semiye'nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri, *International Journal of Social Science*, Volume 6, Issue 2, p. 1481-1499, February 2013
- Kırtıl, Ogün (2003), Fatma Âliye ve Muhâdarât'ı, *İstanbul Üniversitesi, Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Kadın Araştırmaları Dergisi*, 8, 101-126.
- Kızıltan, Mübeccel (1993), “Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanatı-Yapıtları ve Nisvân-ı İslam”, Mutlu Yayıncılık, İstanbul.
- Kurnaz, Şefika (2007), “Emine Semiye'nin Ablası Fatma Aliye'ye Mektupları”, *Türkbilig*, 14, 131-142.
- Mardin, Şerif (2004), *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Namlı, Taner (2010), *Tanzimat Dönemi Türk Romanında Sosyal Tenkit*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- Oylubaş, Duygu (2014), *Fatma Aliye Hanım'ın Düşünce Dünyası*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Özdemir, Mehmet ve Süğümlü, Üzeyir (2014), Ahmet Mithat Efendi'nin “Jöntürk” Romanında Medeniyet Algısı. *Electronic Turkish Studies*, 9(3).
- Özdemir, Mehmet ve Yıldırım, Özge Karakaş (2015), Ahmet Mithat Efendi'nin Çengi Romanında Aile İçi Eğitim Ve Öne Çıkan Değerler. *UHBAB Journal*, 4(11).
- Timur, Kemal (2006), *Türk Romanında Dinler ve İnançlar*, Ankara: Elips Yayıncılık.
- Timur, Kemal (2009), Tanzimat Dönemi Türk Romanında Din Duygusu ve İnançlar, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4, 2089-2125.
- Zengin, Rabia Dilara (2013), *Fatma Aliye Hanımın Fikri Dünyası*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Özdemir, M. - Alevli, O. (2016). “Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Din Algısı / Perception of Religion in Fatma Aliye's Novels”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Hayati Akyol Armağanı), Volume 11/2 Winter 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9253>, p. 1013-1028.